



Foto PxHere

# ELKE GRAP IS EEN KLEINE REVOLUTIE

HUMOR IS EEN BEPROEFD MIDDEL OM LASTIGE ONDERWERPEN BESPREEKBAAR TE MAKEN, ZOALS POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE KWESTIES (BRANAGAN, 2007). IN DIT ARTIKEL BESCHRIJF IK WELKE ROL HUMOR KAN SPELEN IN KUNST- EN BURGERSCHAPSONDERWIJS OM POLITIEK EN MAATSCHAPPELIJK GEVOELIGE ONDERWERPEN TE BESPREKEN EN LEERLINGEN AAN TE ZETTEN TOT SPEELSE EN ARTISTIEKE VORMEN VAN VERZET.

## &

### TOOLBOX BEAUTIFUL TROUBLE

Suggesties voor creatief verzet zijn te vinden in de toolbox *Beautiful Trouble*. Hier vind je voorbeelden van creatieve activistische strategieën en interventies, zoals: 'Ontwerp een guerrilla verkiezingscampagne voor een fake politiek personage'. Maar ook: *culture jamming*, clandestien flyeren, flashmobs en graffitidrones. Vergezeld van informatie over mogelijke risico's en hoe hierop in te spelen.

[www.beautifultrouble.org](http://www.beautifultrouble.org)

## BRONNEN

- Abowitz, K. (2000). A pragmatist revisioning of resistance theory. *American Educational Research Journal*, 37(4), 877-907.
- Branagan, M. (2007). The Last Laugh: humour in community activism. *Community Development Journal*, 42(4), 470-481.
- Darts, D. (2004). Visual Culture Jam: Art, pedagogy, and creative resistance. *Studies in Art Education*, 45(4), 313-327.
- Duncum, P. (2011). Engaging Public Space: Art education pedagogies for social justice. *Equity & Excellence in Education*, 44(3), 348-363.
- Fielitz, M. & Ahmed, R. (2021). *It's not funny anymore. Far-right extremists' use of humour*. European Commission, Radicalisation Awareness Network.
- Frijters, S., Ten Dam, G., & Rijlaarsdam, G. (2008). Effects of dialogic learning on value-loaded critical thinking. *Learning and Instruction*, 18(1), 66-82.
- Heijnen, E. (2015). *Remixing the art curriculum. How contemporary visual practices inspire authentic art education*. Proefschrift Radboud Universiteit.
- Kleijwegt, M. (2016). *2 werelden. 2 werkelijkheden. Hoe ga je daar als docent mee om?* Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

In mijn promotieonderzoek over kunst, activisme en burgerschapsonderwijs verken ik het educatieve potentieel van hedendaagse activistische kunstpraktijken voor didactische concepten en praktijken gerelateerd aan hedendaagse maatschappelijke vraagstukken en kritisch burgerschap. Ik koos deze invalshoek omdat activistische kunstenaars in hun werk - vaak op ludieke en humoristische wijze - actuele, maatschappelijke onderwerpen adresseren, met als doel mensen te confronteren, wakker te schudden of aan te zetten tot handelen.

Mijn ontwerponderzoek naar vakoverstijgend burgerschapsonderwijs door de integratie van de vakken maatschappijleer en CKV (Roos, 2020) toont aan dat werk en werkwijzen van activistische kunstenaars een belangrijke inspiratiebron kunnen zijn voor docenten en leerlingen. Activistische kunst daagt uit tot kritisch nadenken en biedt leerlingen de mogelijkheid weerstand te bieden aan maatschappelijke ontwikkelingen als polarisatie, discriminatie, complottheorieën, fake news en sociale ongelijkheid. Onderwerpen die ook in burgerschapsonderwijs aan bod komen.

## KRITISCH DENKEN

Belangrijke vaardigheden die leerlingen in kunst- en burgerschapsonderwijs ontwikkelen en die het uitgangspunt vormen van mijn onderzoek, zijn kritisch denken en weerstand bieden. Over kritisch denken bestaan verschillende opvattingen en definities (Ten Dam & Volman, 2004). SLO beschrijft het als het vermogen zelfstandig te komen tot weloverwogen en beargumenteerde afwegingen, oordelen en beslissingen. Dat vergt specifieke denkvaardigheden die nodig zijn om informatie te doorzien en op waarde te schatten, onjuistheden te signaleren en om een visie of mening tegen het licht te houden. Op basis daarvan kan iemand beargumenteerd een eigen oordeel geven, een standpunt bepalen of een beslissing nemen. Denkvaardigheden zijn onlosmakelijk verbonden met een kritische houding, waarbij het gaat om 'het verlangen goed geïnformeerd te zijn, de neiging om redenen en oorzaken te zoeken, ruimdenkendheid, respect voor standpunten van anderen en de bereidheid om die standpunten mee te wegen' (SLO, 2019). Frijters, Ten Dam en Rijlaarsdam (2008) beschrijven kritisch denken als een combinatie van logisch redeneren en omgaan met waarden, met als doel een kritische bijdrage te kunnen leveren aan de samenleving. In deze opvatting gaat het dus meer om meningsvorming en bewustzijn van maatschappelijke vraagstukken. Deze gedachte is ook belangrijk in de kritische pedagogiek (Ten Dam & Volman, 2004), waar kritisch denken wordt ingezet om maatschappelijk onrecht te bestrijden.

## WEERSTAND BIEDEN

Weerstand binnen het sociaal-maatschappelijke domein wordt doorgaans gedefinieerd als verzet met een maatschappelijk en politiek doel (Abowitz,

2000). Weerstand kan de vorm aannemen van een protest of collectieve actie, waarmee mensen hun verontwaardiging of woede over politieke en maatschappelijke problemen uiten, de politieke opinie willen beïnvloeden, of hun solidariteit tonen (Van Stekelenburg, 2011). Abowitz (2000) omschrijft weerstand ook als vorm van communicatie, een middel om een dialoog over machtsverschil en ongelijkheid te signaleren, op te wekken en op te bouwen. Het gaat hierbij om het delen en onderzoeken van opvattingen en doelstellingen. Met als kanttekening dat het bij weerstand ook kan gaan om ongenueanceerde opvattingen over maatschappelijk gevoelige kwesties en dat niet iedereen die weerstand ervaart, openstaat voor dialoog. Weerstand kan van pedagogische waarde zijn in het onderwijs, mits overwogen als ruimte voor groeiend bewustzijn. Leerlingen en docenten kunnen gezamenlijk reflecteren op onderdrukkende praktijken en dominante structuren (zowel binnen- als buitenschools) en deze aan de kaak stellen. Zo wordt weerstand bieden tegelijkertijd verstorend en creatief, met ruimte voor reflectief onderzoek en betekenisvol engagement (Darts, 2004).

Het blijkt echter niet eenvoudig te zijn voor docenten om een goede aanpak te vinden om weerstand aan de orde te stellen. Docenten die geconfronteerd worden met ongenueanceerde opvattingen over bijvoorbeeld actuele politieke kwesties weten vaak niet hoe ze moeten reageren en kiezen er soms voor om het gesprek te vermijden (Kleijwegt, 2016). Abowitz (2000) stelt dat het vanuit educatief oogpunt belangrijk is voor de docent om aandachtig te luisteren naar opvattingen van leerlingen, hun gevoel van weerstand te onderzoeken, vanuit diverse perspectieven te bezien en hier kritische vragen over te stellen. Deze didactische vaardigheden zijn nodig om leerlingen kritisch na te laten denken over hun eigen standpunten, voorstellen te laten bedenken hoe iets anders kan en daadwerkelijk in actie te laten komen.

## ACTIVISTISCHE KUNSTPRAKTIJKEN

Diverse kunsteducatieve praktijken – zowel binnen- als buitenschools – stimuleren op verschillende manieren kritisch denken en weerstand bieden. Denk hierbij aan kritisch kijken naar maatschappelijke problemen en de onderliggende machtsstructuren daarvan zichtbaar maken, en aan kunstwerken maken die een directe dialoog aangaan met het publiek over actuele sociale en maatschappelijke onderwerpen. Die laatste vorm komt het meest overeen met de werkwijze van activistische kunstenaars. Duncum betoogt dat deze meer activistische aanpak een uitzondering is, omdat scholen rekening moeten houden met ouders en leerlingen die verschillend kunnen denken over maatschappelijke vraagstukken. Daarnaast brengen kritiek en verzet ook risico's met zich mee, aangezien leerlingen hiermee de grenzen opzoeken van wat acceptabel is in de

onderwijsomgeving. Leerlingen aanmoedigen om kritiek of interventies speels te benaderen kan dat bezwaar ondervangen (Duncum, 2011). Hierdoor ontstaat ruimte voor discussie en humor en benadrukt de school dat zaken als haat en vernieling niet aan de orde zijn (Heijnen, 2015). Darts (2004) spreekt van 'creatief verzet', wat inhoudt dat leerlingen via hun kunstzinnige productie sociale kwesties en bestaande machtsverhoudingen bevragen. Door dit zelf te doen en te ervaren krijgen leerlingen meer inzicht in activistische kunstpraktijken. Daarnaast komt de echte wereld nog dichterbij wanneer leerlingen hun kritiek vormgeven in een levensechte context. Door dergelijke artistieke interventies in de publieke ruimte ervaren leerlingen welke reacties hun werk oproept bij anderen (Heijnen, 2015).

## HUMOR EN ACTIVISME

Activistische kunstenaars brengen op verschillende manieren hun engagement met maatschappelijke en sociale vraagstukken tot uiting. Een veelgebruikte manier is humor. Kunstenaars maken hiermee hun kritische boodschappen luchtiger en uitnodigender. Raul Balai maakte bijvoorbeeld het werk *I Should Love You More Than Pizza* (2020), een installatie van 500 kartonnen dozen die tezamen een kapel vormen. Je kunt er een kaarsje branden voor de pakketbezorger, als aartsengel van het consumentisme. Een ander voorbeeld is *Pisswife*, een Amsterdams collectief van kunstenaars, queers en feministen dat met *zines*, *totes*, prints, workshops, *talks*, feesten en tentoonstellingen het begrip feminisme een nieuwe, krachtige en humoristische lading geeft.

Humor en activisme gaan in praktijk echter lang niet altijd samen, aangezien lachen vaak een uiting is van relativeringsvermogen en dit niet het doel is van activisme (Branagan, 2007). Activisten willen hun publiek doorgaans confronteren met de ernst van maatschappelijke problemen en van het belang om hier iets aan te doen. Toch kan humor bij activisme een grote en verbindende rol spelen. Want hoewel bij activisme woede een krachtige emotie is, is het aannemelijk dat mensen vanwege een teveel aan woede afhaken. Humor daarentegen kan ervoor zorgen dat mensen zich meer betrokken en uitgenodigd voelen om deel te nemen. Ook biedt humor ruimte voor hoop en perspectief (Branagan, 2007).

Humor kan verschillende vormen aannemen binnen (activistische) kunst: zacht, poëtisch, ironisch, dubbelzinnig, bijtend, sarcastisch en confronterend. Het kan onder andere ongemakkelijke waarheden uitvergroten, dubbelzinnige betekenissen blootleggen, taboes doorbreken, de gevestigde orde bespotten of de status quo kritisch bevragen.

Humor in activisme kan naast verbinding ook tot uitsluiting leiden. Rechts-extremistische actie

groepen zetten humor in als een speelse manier om racistische overtuigingen te laten horen. Dit gebeurt met name op online forums, die zich hebben ontwikkeld tot plekken waar extreemrechtse boodschappen, met een humoristische, ironische ondertoon, zich verspreiden onder een breed publiek. Vaak bespot deze humor de democratie en haar politieke correctheid. En worden vooroordelen over etnische en seksuele minderheden 'geestig' verpakt (bijvoorbeeld memes, zie Fielitz & Ahmed, 2021).

## SPEELS VERZET

In gesprekken met docenten kunst- en burgerschapsonderwijs komt het spanningsveld tussen uiteenlopende opvattingen van leerlingen over maatschappelijke kwesties regelmatig naar voren. En wat als leerlingen hun soms ongenueanceerde en polariserende opvattingen ook omzetten in actie? Ik denk dat humor hierbij ook een rol kan spelen. Het blijkt dat leerlingen, als je voorbeelden uit de activistische kunst met hen bespreekt, leren dat activisme niet alleen somber en zwaar is, maar dat je met humor op een positieve manier je boodschap kan overbrengen (Roos, 2020). Ook zet activistische kunst door haar vaak dubbelzinnige betekenis aan tot nadenken over verschillende, soms tegenstrijdige, perspectieven op en interpretaties van maatschappelijke kwesties. Als docent kun je leerlingen vragen om kunst, activisme en humor vanuit verschillende invalshoeken te onderzoeken en kritisch te bevragen. Bovendien kun je leerlingen vragen hun opvattingen vorm te geven in een speelse, artistieke actie. Door acties zelf te ervaren en uit te voeren, voelen leerlingen dat ze iets kunnen doen, dat ze hun mening kunnen uiten en dat ze hierover in gesprek kunnen gaan met mensen met opvattingen anders dan die van hen. Door dit op speelse, humoristische wijze aan te pakken ontstaat er meer ruimte voor discussie en creativiteit (Duncum, 2011; Heijnen, 2015) en minder ruimte voor zwart-witdenken en polarisatie.

De titel van dit artikel is een Nederlandse vertaling van de quote 'Every joke is a tiny revolution' van de schrijver George Orwell (1945). Volgens Orwell zijn dingen grappig – op zo'n manier dat het niet echt offensief of angstaanjagend is – als ze de gevestigde orde verstoren. In deze tijd waarin veel mensen, waaronder jongeren, zich niet politiek betrokken of gerepresenteerd voelen, stel ik voor om leerlingen op speelse en humoristische wijze te laten experimenteren met het verstoren van de gevestigde orde en het bevragen van autoriteit, om hen zo te betrekken bij politieke en maatschappelijke onderwerpen die om verandering vragen. ●

**Nathalie Roos is docent en onderzoeker (AHK). Zij doet onderzoek naar kunst, activisme en burgerschap en ontwerpt activistisch onderwijs.**

- Roos, N. (2020). *Dealing with the real stuff. Een ontwerponderzoek naar vakoverstijgend burgerschapsonderwijs door de integratie van de vakken maatschappijleer en CKV*. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.
- SLO [z. j.]. *Burgerschap. Actieve rol*. [www.slo.nl/primair/themes/burgerschap](http://www.slo.nl/primair/themes/burgerschap).
- Ten Dam, G. T. M. & Volman, M. L. L. (2004). Critical Thinking as a citizen competence: Teaching strategies. *Learning and Instruction*, 14(4), 359-379.
- Van Stekelenburg, J. (2011). Waarom protesteren mensen? In P. Schnabel & P. Giesen (Eds.), *Wat iedereen moet weten van de menswetenschappen. De Gammacanon*. Meulenhoff.